

УДК 37(09):1

**Т. ДОВГА**Кіровоградський державний педагогічний університет  
імені Володимира Винниченка**ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ РОЗДУМИ  
В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ А.С. МАКАРЕНКА**

У статті проаналізовано епістолярну спадщину А.С.Макаренка з метою висвітлення його філософсько-педагогічної позиції.

*Ключові слова:* А.С.Макаренко, листи, педагогіка, життя, філософсько-педагогічні погляди.

**Постановка проблеми.** До національних надбань України, безперечно, належить творча спадщина видатних педагогів минулого: К. Ушинського, М. Пирогова, М. Грушевського, С. Русової, І. Огієнка, А. Макаренка, В. Сухомлинського, яка і нині залишається об'єктом наукового вивчення, а їхні ідеї продовжують плідно розвиватись у вітчизняному та зарубіжному освітньому просторі.

Особливу увагу вітчизняних і зарубіжних науковців привертає особа Антона Семеновича Макаренка (1888-1939), чия теоретична і практична спадщина зазнавала в різні часи і канонізації, і беззаперечного сприйняття, і активних намагань вилучити її із загальнопедагогічної свідомості. Новаторський підхід А. Макаренка до розв'язання проблем соціалізації молоді, до окреслення ідеального образу людини майбутнього та практичних шляхів її формування тривалий час залишається предметом інтересу представників української та міжнародної педагогічної громадськості [1].

Не згасає інтерес науковців і до самої постаті А.С.Макаренка – його особистісних якостей, літературного таланту, громадянської позиції. З-поміж рядків його приватного листування перед нами постає не лише педагог, автор самобутньої виховної теорії, але й Макаренко-особистість із різнобічними нахилами й уподобаннями: філософ, письменник, театрал, лірик, а головне – людина з тонкою душевною організацією, безмежно закохана у життя, у свою справу і, водночас, не позбавлена нічого людського...

**Аналіз досліджень і публікацій.** Дослідженням творчості педагога у 50–80-х роках минулого століття займалися радянські вчені М. Болдирев, М. Виноградова, М. Гетманець, В. Гмурман, М. Гончаров, Л. Гордін, Л. Гриценко, В. Колбановський, І. Козлов, Ф. Корольов, В. Коротов, Б. Костелянець, М. Красовицький, В. Кумарін, Б. Ліхачов, З. Малькова, Е. Моносзон, Є. Мединський, Л. Новикова, М. Окса, М. Павлова, В. Терський, М. Фере, А. Фролов, М. Ярмаченко та ін.

Педагогічні погляди А.С.Макаренка, його педагогічну спадщину та літературно-художній доробок активно вивчають та пропагують українські макаренкознавці (Н. Абашкіна, А. Бойко, М. Гриньова, Н. Дічек, І. Зязюн, С. Карпенчук, Л. Крамущенко, І. Кривонос, В. Моргун, Ф. Науменко, М. Ніжинський, А.Пашко, М. Сметанський, А. Ткаченко, Л. Хомич).

У педагогічній літературі зустрічаються окремі звернення до невідомих архівних документів та, зокрема, до листів А.С.Макаренка, які дозволяють деталізувати окремі аспекти його життя й педагогічної діяльності (І.Кривонос, С. Невська, С. Соловейчик, Г. Хілліг).

**Метою даної статті є** спроба осмислити епістолярну спадщину А.С.Макаренка та показати неординарність його гуманістичних переконань і філософсько-педагогічних поглядів на світ та життя людини у ньому.

**Виклад основного матеріалу.** Детальне вивчення приватного листування А.С.Макаренка дозволило сконцентруватися на тих поглядах, які яскраво характери-

© Т. Довга, 2012

зують ставлення педагога до важливих світоглядних ідей та можуть тлумачитись як прояв його життєвої й професійної позиції.

Насамперед, це стосується педагогічної науки, про яку часто згадується в його листах до учнів і друзів. Показово, що для цих суджень А.С.Макаренка притаманне різне емоційне забарвлення – гордість, біль, бурення, іронія тощо.

Визнаючи важливість педагогічної науки («Ох! До чого це складна штука – педагогіка! Ви правильно обмовились, що педагогіка – безодня всіляких запитань. Саме – безодня» (3 листа А.Є.Коломійченко)) [6, 92], А.С.Макаренко в той же час вважає її виключно теоретичною наукою, неспроможною в багатьох випадках вирішити практичні освітньо-виховні проблеми.

«Галузь наукової педагогіки – це щось таке далеке і від суспільства, і навіть від практичних працівників. Напевно, в жодній галузі знання висококваліфіковані вчені так ґрунтовно не відірвані від практики, як у нас. Це, між іншим, не заважає будь-якому практичному працівнику-педагогу при бажанні раптом зробитись висококваліфікованим ученим-педагогом. Що в усьому цьому є щось найвищою мірою дивне і найвищою мірою передове, не може підлягати жодному сумніву. Цілком можливо, що це відбувається від надмірних зусиль нашої педагогіки зробитись якомога швидше справжньою наукою: тому саме так хочеться «мати», як кажуть наші колоністи, «справжнісіньку» теорію, хай навіть і вкрай відірвану від нашої практики» [5, 152].

Думка про бездіяльність педагогічної теорії повторюється і в наступному листі, де Антон Семенович дає відповідь на запитання, яке його хвилює: «Адже що таке педагогічна теорія? Це формулювання прагнення, напруги, принципів і поглядів, які існують у суспільстві в галузі вимог до особистості. (Проблеми моралі, особистості і колективу та інше.) Та теорія, з якою я боровся і тепер борюсь, є теорією чужого для нас суспільства, а нової теорії немає. Та все ж, незважаючи на те, що її немає, вимоги суспільства діють і створюють практику понад голову теорії...» (3 листа К. і О. Кононенкам) [6, 54].

В одному з листів А.С.Макаренко піддає нищівній критиці відмову окремих педагогів від використання системи у виховній роботі на користь застосування розрізних педагогічних впливів, які не дають належного виховного ефекту.

«Твердження про те, що ніякого виховання не потрібно, що виховує лише праця на виробництві, – одна з брехливих ідей, якими так сповнена педагогічна кустарщина. Подібних, скороспіло винайдених, на вигляд навіть революційних, а насправді заялжених міщанських «педагогічних» афоризмів я в останні 4 місяці наслухався вдосталь. Замінювати чітку і до кінця продуману виховну систему випадковим набором «педагогічних поглядів» – означає швидкими кроками наблизитись до звичайного типу дитячого будинку, і жоден завод нас від цього не врятує» (3 листа М.М. Букипану) [6, 48].

Не сприймає педагог і надмірного захоплення окремих учителів таким педагогічним явищем як інтерес у навчально-виховному процесі, показує негативні сторони його непродуманого використання: «І якраз, саме за якоюсь іронією, в нашій педагогіці особливо сподіваються на значення інтересу. Рішуче все повинно підноситись нашим дітям у цікавому вигляді, в образі якогось смачного пирога, все повинно зацікавити, все повинно пройти крізь їхню психіку спеціально полегшеними шляхами, без зусиль і напруги з їхнього боку, без неприємностей...Не слід багато говорити про приреченість такої виховної політики» На противагу цьому далі він зазначає: «Лише виховуючи емоції обов'язку, привчаючи дітей іти не лише за своїм інтересом, цікавістю даної хвилини, а за ідеєю створення колективної цінності, явно корисної і для них, – ми виховуємо міцних, вольових людей, здатних перенести втрати з бадьорим самопочуттям...» [5, 144].

І знову, повертаючись у листах до ролі педагогіки в житті суспільства, Антон Семенович пише: «Я не дивлюсь на педагогіку як на мистецтво. Не дивлюсь! Я на неї дивлюсь як на педагогіку, хай вона сказиться, але нехай вона перестане бути такою нудною...» (3 листа Т.В. Турчаниновій) [6, 104].

«Нудною» вчений називає педагогіку за її надмірну затеоретизованість, однак він не втрачає надію на те, що вона перетвориться на справжню науку, спроможну вирішити найскладніші проблеми практики. Знання педагогіки, на думку А.С.Макаренка допоможе вихователям виконати свою головну місію – підготувати дітей до життя. З цього приводу він пише: «...Життя якраз наповнене зусиллями і напругою, воно вимагає від людини регулярної нудної роботи, і треба приготувати наших дітей до життя так, щоб вони могли робити цю роботу без страждання і без пригнічення своєї особистості» [5, 144].

В одному з листів читаємо роздуми Антона Семеновича з приводу постановки життєвих цілей та їх досягнення: «Поняття мети прийшло від простої людської діяльності. Все життя людини в тому й полягає, що вона бореться з природою, з голодом, з нуждою, з ворогами. Її життя – це низка певних дрібних або значних заходів, спрямованих на підтримання життя. Кожен такий захід має свою мету, але всі цілі зводяться до одної: прожити життя якомога довше і якомога приємніше. Мета ця розумна, і розумним є її досягати» (3 листа Ф.С. Борисову) [6, 85-86].

Філософські роздуми А.С.Макаренка про життя торкаються різних його аспектів, зокрема, боротьби людини за своє щастя: «Цілком природно під час боротьби переживати невдачі і поразки. Без поразок не може бути ні життя, ні перемоги. Зрозуміло, поразки неприємні, але й неприємність гарна річ, якщо ставитись до неї філософськи. Неприємність – це та сіль життя, без якої взагалі зовсім неможливе щастя..» І, розвиваючи тему неминучих життєвих негараздів, продовжує: «Я визнаю в житті лише одну неприємність, перед якою доводиться пасувати, – це смерть. Усе інше вельми відносно і за бажанням людини може бути назавжди перероблене в яке завгодно задоволення. Цьому заважає одна кепська штука – пам'ять. Як було б добре, якби всі неприємні розмови й події просто не пригадувались. Але й до цього легко можна звикнути» (3 листа О.К. Виноградову) [6, 83-84].

Проблеми життя і смерті досить часто піднімаються в листах видатного педагога. Ось як висловлює автор своє ставлення до цих неминучих явищ людського життя: «...Людина в хвилини слабкості і звірячого боягузства перед смертю починає кричати, волати, стогнати: вона не зносить смерті, вона протестує, вона не хоче помирати, смерть здається їй жахливим явищем. Насправді, звичайно, нічого жахливого в смерті немає. Смерть така ж природна, як і життя, і, вірогідно, стан небуття ніскільки не огидний. Він стає огидним у нашій уяві, коли ми протиставляємо смерть і життя, на що ми геть не маємо права: життя і смерть однаково законні і природні, між ними нема протиріччя» (3 листа Ф.С. Борисову) [6, 86].

З величезною увагою А.С. Макаренко ставиться до будь-яких запитань, які ставлять молоді люди в листах до нього: «Лист твій серйозний і піднімає найстрашніші питання, які здавна складають предмет філософії і на які філософія не дала жодної відповіді» (3 листа Ф.С. Борисову) [6, 83].

Мудрий педагог визнає також наявність песимістичних настроїв, особливо у молоді, тому далі він пише: «...якщо гарячковитість молодості та правдолюбство поєднуються з деяким знанням життя, тоді обов'язково одержується песимізм» [Так само].

Звертаючись до іншого свого учня, він категорично заперечує такий стан у молоді людини: «В твоєму листі на першому місці стоїть слово «сум», одне з найогидніших людських слів. Таке ж огидне ще слово «нудьга». Я не люблю їх за те, що вони за суттю слова фіктивні. Я розумію таку штуку, як горе, ненависть, відчай. Це дуже серйозні штуки, і з ними не сором повозитися. Але скажи, будь ласка, що таке сум? Не можу пов'язати це слово з тобою, з людиною молодою, сильною, здоровою, гарною, розумною. Та й стоїш ти на цікавому робочому місці організатора – найкраще, що можна запропонувати людині. І якщо тобі довелось пустити в хід наполегливість і нахабство, то це лише й доводить, що в тебе найцікавіше діло» (3 листа М.Ф.Шериньову) [6, 72].

Взагалі, настанови, які А.С.Макаренко дає своїм вихованцям, сповнені оптимізму й любові до життя у всіх його проявах: «Найголовніше, ... треба вміти бачити чарів-

ність сьогоднішнього й завтрашнього дня і жити цією чарівністю. В цьому й полягає мудрість життя і, якщо хочеш, його мета. Тільки одна людина бачить чарівність життя в кусні хліба чи горілці, а інша знаходить більш складні й багаті принади – в роботі, красі, боротьбі, в зростанні людської матерії. Вже й зараз матерія, виражена в музиці Бетховена або Чайковського, в величних витворах, у техніці – дуже висока штука, така висока, що я не проміняв би її на вічність» (3 листа Ф.С. Борисову) [6, 87].

Макаренко надзвичайно цінує все те, що з'явилося у світі як наслідок напруження людського мислення, прояву творчості, хоча не виключає, що людина повинна докласти до цього значних зусиль: «Навіть у найбільш працелюбної людини творчість, робота думки, робота синтетичних і аналітичних пристроїв викликає найбільший спротив. Треба примусити себе мислити, бачити, дивитися, знаходити, розмірковувати» (3 листа Л.В. Конисевичу) [6, 108].

Педагог усвідомлює, що йому потрібні сили і знання для того, щоб зробити кращим світ, який оточує людину: «Я відчуваю зараз у собі величезні сили, але й уже добре знаю, що ці сили надто глибоко в мені приховані. Ви не можете їх побачити. Це сили думки й філософського синтезу» (3 листа О.П. Ракович) [6, 22].

Важливість знань у житті людини педагог визначає так: «...Головне в житті не саме знання, а та гармонія, яка отримується, коли знання добре укладені в душі, та філософія, котра визначає людину, її світогляд» (3 листа Л.В. Конисевичу) [6, 107].

Складність педагогічного світогляду А.С.Макаренка знаходить своє вираження в наступному висловлюванні, адресованому дружині – Г.С.Салько (Макаренко): «... Мій світ у декілька разів складніший [від світу] від Всесвіту... .. В моєму світі є безліч таких предметів, котрі жоден астроном не виміряє з допомогою найкращих своїх трубок і скелець. Мій світ – люди, моєю волею створене для них розумне життя в колонії й постійна боротьба ... зі стихією... Мій світ – світ організованого творіння людини...» [6, 30].

Наступне висловлювання А.С.Макаренка в листі до Федора Борисова, на нашу думку, сповна виражає його педагогічний оптимізм, життєве кредо педагога-гуманіста, який присвятив себе служінню людям: «... Я живу тому, що люблю жити, люблю дні і ночі, люблю боротьбу і люблю дивитись, як росте людина, як вона бореться з природою, у тому числі й зі своєю власною природою. Мені все це подобається. Я впевнений, що люди й надалі будуть боротись із природою, навчатись жити краще і довше, але все одно вони будуть жити приблизно так, як і я, з тою ж повнотою радості й горя, тобто з повнотою відчуття» [6, 86].

**Висновок.** Вивчення епістолярної спадщини Антона Семеновича Макаренка підтверджує необхідність її подальшого дослідження з метою проникнення в сутність його філософсько-педагогічного світогляду.

#### Список використаних джерел

1. Дічек Н.П. Макаренко Антон Семенович (1888 - 1934)/Н.П.Дічек//Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн.: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Кн. 2: XX ст. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – С. 177–187.
2. Козлов И.Ф. Педагогический опыт А.С. Макаренко: Кн. для учителя/Сост. и авт. вступ. ст. В.М. Коротов. – М.: Просвещение, 1987. – 159с.
3. Макаренко А. С. Теория и практика коммунистического воспитания / Сост. А.А. Фролов. – К.: Рад. Школа, 1985. – 279с.
4. Макаренко А.С. Воспитание гражданина/ Сост. Р.М. Бескина, М.Д. Виноградова. – М.: Просвещение, 1988. – 304 с.
5. Макаренко А.С. Материалы педагогической и литературной деятельности/ Пед. соч. в 8-ми т. /Сост. М.Д. Виноградова, А.А. Фролов. – Т8 – М.: Педагогика, 1986. – С. 129-187.
6. Макаренко А.С. Письма/ Пед. соч. в 8-ми т. / Сост. М.Д. Виноградова, А.А. Фролов. – Т8 – М.: Педагогика, 1986. – С. 7-116.
7. Спадщина А.С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності: 1991 – 2008 рр.: до 120-річчя від дня народж.: біобібліогр. показж. / упоряд.: І.О. Іванова, Т.В. Лога. – К., 2008. – 154 с. – (Сер. "Видатні педагоги світу"; Вип. 4).

8. Ярмаченко Н.Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С. Макаренко: Кн. для учителя. – К.: Радянська школа, 1989. – 189 с.

Стаття надійшла до редакції 22. 01. 2011

**Довга Т.**

Кировоградский государственный педагогический университет  
имени Владимира Винниченко, Украина

### **ФИЛОСОФСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ В ЭПИСТОЛЯРНОМ НАСЛЕДИИ А.С. МАКАРЕНКО**

В статье проанализировано эпистолярное наследие А.С.Макаренко с целью освещения его философско-педагогической позиции.

**Ключевые слова:** А.С.Макаренко, письма, педагогика, жизнь, философско-педагогические взгляды.

**Dovga T.**

Kirovograd State Pedagogical University named after Vladimir Vinnichenko, Ukraine

### **PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL THINKING IN THE EPISTOLARY HERITAGE OF A.S. MAKARENKO**

The article says about analyzed epistolary heritage A.S. Makarenko to highlight his philosophical and pedagogical positions.

**Keywords:** A.S. Makarenko, letters, education, life, philosophical and pedagogical views.

УДК 37.015.31:57.081.1-053.5

**М. ДЯЧЕНКО-БОГУН**

Полтавський національний педагогічний університет  
імені В.Г. Короленка

## **ВІКОВА СПЕЦИФІКА СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК МЕТОДИЧНА СКЛАДОВА ПРИРОДООХОРОННОГО ВИХОВАННЯ**

Стаття присвячена розгляду специфіки вікових особливостей старшокласників як методичної складової природоохоронного виховання, метою якого є формування природоохоронної культури та позитивної мотивації старшокласників на здійснення активної природоохоронної діяльності, формування цілісної системи природоохоронних знань, навичок і умінь як основи активної життєвої позиції.

**Ключові слова:** природоохоронне виховання, діяльнісний підхід, природоохоронна свідомість, природоохоронна культура, природоохоронна освіта, практична спрямованість

**Постановка проблеми та аналіз актуальних публікацій.** Успіх виховання в цілому, і природоохоронного зокрема, залежить насамперед від знання вихователями (учителями, батьками) закономірностей вікового розвитку і вміння виявляти індивідуальні особливості кожної дитини, які забезпечать формування стійких ціннісних установок на раціональне природокористування, вміння бачити за вирішенням окремих природоохоронних проблем віддалені екологічні наслідки втручання в природні процеси, почуття відповідальності за вплив власних дій. Специфіка природоохоронного виховання полягає у виробленні в учнів старших класів світоглядного ставлення до комплексної, цілісної системи «суспільство-природа», до якої ставлення особистості неможливе без діяльнісної, безпосередньої та опосередкованої участі в її функціонуванні.

© М. Дяченко-Богун, 2012